

RAȚIONALITATE ȘI PERSPECTIVISM ÎN STUDIILE LITERARE CONTEMPORANE: FRANCO MORETTI

Literatura lumii și lectura distanțată

Pentru adepții hermeneuticii literare moderne, sau chiar pentru promotorii perspectivelor poststructuraliste în sfera umanioarelor, confruntarea cu abordarea cantitativă a lui Franco Moretti asupra literaturii poate însemna, întrucâtva, un necesar exercițiu de umilință, de atenuare a orgoliului interpretativ. Cercetările lui Franco Moretti¹, una dintre cele mai influente figuri din câmpul studiilor literare de azi, se înscriu în spectrul larg al conceptului contemporan de *world literature*, înțeles în sens intercultural, trans-național/regional. Paradoxal însă, teoreticianul își racordează perspectiva la sensul clasic al conceptului, definit în descendența lui Goethe (*Weltliteratur*), apoi în aceea a unor Marx și Engels (Moretti 2000b, p. 54; Moretti 2013a, p. 43–62). Prilej pentru Moretti de a se raporta polemic la adresa a ceea ce înseamnă azi literatura comparată, adică o „întreprindere modestă” prin comparație cu deschiderile sistemice pe care *Weltliteratur*-ul lui Goethe le presupunea. În opinia profesorului de la Stanford, literatura comparată ar putea (ar trebui!...) să-și schimbe profilul disciplinar, devenind *world literature* și morfologie comparativă (Moretti 2005, p. 90). Mai mult, conceptul depășește limitele unei discipline unice, cum e literatura comparată, și se deschide către istoria literară, către teoria și critica literaturii, apoi înspre istoria culturală în sensul de morfologie a culturii. Ambiția este uriașă, dar deloc lipsită de temeuri deja influente în gândirea contemporană. Moretti dezvăluie că, dincolo de Goethe și de Marx, și-a împrumutat conceptul din istoria economiei, mai precis din școala de gândire „world-system”. Ce este aceasta și care sunt comandamentele ce-o animă? Principalul nume care merită invocat este cel al sociologului și istoricului american Immanuel Wallerstein. În ciclul de lucrări *The Modern World-System* (apărut în patru volume,

¹ Teoreticianul Franco Moretti a fost profesor de literatură comparată la Universitatea Columbia (New York), a predat cursuri la Universitatea din Chicago, la Universitatea Princeton (New Jersey) și la Universitatea California–Berkeley, iar din 2000 și până în prezent este profesor la Departamentul de Engleză al Universității Stanford (California). Șapte volume de autor alcătuiesc harta esențială a gândirii teoretice și aplicative a lui Moretti: *Signs Taken for Wonders* (1983), *The Way of the World* (1987), *Modern Epic* (1995), *Atlas of the European Novel 1800–1900* (1998/2000), *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary Theory* (2005), *The Bourgeois: Between History and Literature* (2013) și *Distant Reading* (2013). A coordonat Enciclopedia în 5 volume *Il Romanzo* (2001–2003), este redactor-șef al publicației „The Novel” (din 2006) și a înființat Center for the Study of the Novel (Centrul de Studii ale Romanului) și the Literary Lab (Laboratorul Literar) în cadrul Universității Stanford.

în 1974, 1980, 1989, 2011) și, mai ales, în *World-Systems Analysis: Theory and Methodology* (1982), Wallerstein elaborează, influențat în principal de Marx, de Fernand Braudel și de Ilya Prigogine, o teorie a sistemului economic mondial capitalist, neomogen și evolutiv, conținând în subsidiar o critică la adresa diferențelor socio-istorice impuse de liberalismul economic. Unul dintre reproșurile aduse lui Wallerstein este acela că neagă independența culturii, a cărei funcționare s-ar derula, de asemenea sistemic, la adăpost de intemperiiile pieței de capital și de efectele socio-istorice ale acestora – un reproș evident estetocentric. Fără s-o declare explicit, demersul lui Franco Moretti e un răspuns direct la această critică. El se referă la modul în care cultura, în speță literatura, funcționează în baza acelorași legi ca și piața de capital, se dezvoltă și se transformă conform acelorași ecuații. În egală măsură, teoreticianul pune în evidență dependența contextuală a literaturii, contextul însumând tocmai schimbările socio-istorice și mentalitare datorate evoluției globale a sistemelor economice.

Mai departe, Franco Moretti își construiește sistemul specific de abordare a literaturii în direcția cercetărilor umaniste de tip *digital humanities* sau *computational criticism*, cum le mai numește într-unul dintre textele sale (Moretti 2013b). Moretti preia aici o definiție a fizicianului american Percy Williams Bridgman privitoare la *concepts* ca fiind sinonime cu (deci, definibile prin) operațiile corespunzătoare determinării lor. „Operaționalizare” va însemna, așadar, conectarea „conceptelor de teorie literară, printr-o formă oarecare de cuantificare, la textele literare”, adică transformarea unui concept „într-o serie de operații”, aplicabile nu doar unui text anume, ci textelor în general. Aici, poziția lui Moretti nu pare să difere prea mult de cea a criticii și a teoriei tradiționale. Dar descoperim imediat diferența dacă aruncăm o privire tocmai asupra conceptelor pe care el le operaționalizează, precum, de pildă, *spațiul cuvintelor*, *sistemul personajelor* și altele, care desemnează o metodologie analitică, nu una interpretativă. Asupra acestei metodologii vom reveni ceva mai încolo. Deocamdată, invocarea ei era necesară pentru a deschide calea spre înțelegerea formulei istorico-literare practicate de Franco Moretti, și anume celebra, deja, *lectură distanțată*.

Mai exact, autorul definește *distant reading*, lectura *distanțată* a textelor literare (mai bine zis, a obiectelor literare), prin opoziție cu formula clasică de *close reading*, care a dominat activitatea critică de câteva secole încoace. Nu e de mirare, așadar, că metoda lui Franco Moretti a determinat o mutație fundamentală în domeniul științelor umaniste, cu implicații majore în dezvoltarea disciplinară a acestora, la nivel global. Ca instrument de sinteză a faptelor literare la nivel continental și transcontinental, *lectura distanțată*, care importă instrumente din statistică, din domeniul computațional, din istoria cantitativă, din geografie și din teoria evoluționistă, a generat o sumă de reacții acute în cercurile de specialitate, unele dintre ele polemice. Dincolo de acestea, este fără dubiu și aproape unanim acceptat acum faptul că *lectura distanțată* a lui Franco Moretti aparține de drept erei globalizării, în care studiile

literare ezitau încă să fie parte integrată, fie din conservatorism, fie din contaminare cu „poeticitatea” (în sensul cel mai general) a propriului obiect de studiu.

Lectura distanțată, după Moretti, este o „condiție a cunoașterii” în studiul literaturii (Moretti 2000b, p. 57). Ea transferă privirea analitică dinspre evenimentul individual (textul), înspre sistemul global al istoriei literare. Sau dinspre mecanismele intratextuale, ca mijloace estetice de configurare a unui univers ficțional, înspre dinamica relațiilor intertextuale, nu în sensul postmodern al termenului, ci în sensul elaborării unor modele evolutive ale literaturii, bazate pe succesiunea unor cicluri istorice, la rândul lor determinate de relația obiectelor literare cu piața căreia îi sunt destinate. Un „sistem de variații”, care desemnează „formele ca rezumat ale relațiilor sociale” (*ibidem*, p. 64).

În *Atlas du roman européen*, Moretti inserează deja nuanțele materialiste ce-i caracterizează metoda analitică:

„Piața romanului. Sociologia literaturii, cum am numit-o multă vreme; istoria cărții, istoria lecturii, cum tindem să le numim azi. Un domeniu nou, în plină dezvoltare [...], dar care n-a avut încă un impact adevărat asupra istoriei literare și încă mai puțin asupra reflecției morfologice”² (Moretti 2000a, p. 159).

Așadar, e de făcut diferența, afirmă teoreticianul, între istoria cărții, pe de o parte, și istoria formelor, pe de altă parte. El preia conceptul de „istorie serială” de la Pierre Chaunu și recunoaște că acest tip de istorie are fatalmente un obiect construit întrucâtva artificial, pe baza repetițiilor care instituie serii omogene din obiecte distincte, unicitatea neavând în sine valoare epistemologică. Enunțul conține deja, el însuși, o teză epistemologică: aceleași metode cantitative de constituire a seriilor se aplică studiului asupra naturii. În consecință, Roman = Natură, ba chiar *ecosistem* (Moretti 2005, p. 82); vezi și „realitatea” reală dintr-un alt fragment al autorului (Moretti 2000a, p. 159), ca formulare a unui gen proximal. Diferența specifică în raport cu studiile clasice de istorie a cărții vine, la Moretti, din tipul de viziune volumetrică pe care cercetarea se fundamentează: tridimensională, în istoria (geografia) culturală tradițională (unde „piața literară e divizată vertical, între diferitele grupuri sociale”), respectiv bidimensională, la Moretti, între spații orizontale ale istoriei literare: „provincia, națiunea, continentul, lumea” (Moretti 2000a, p. 160). Așadar, o ipoteză raționalistă, care mi se pare că vine să confirme ceea ce un filosof antirelativist precum Thomas Nagel numea „un aspect sistematic al ordinii naturale” (Nagel 1998, p. 151), pledând însă pentru acceptarea unei ordini supraindividuale, menită să explice, în fond, însăși raționalitatea.

Atlasul romanului mai ridică și o altă chestiune, și anume aceea a „puterii” sau a „hegemoniei culturale” (Moretti 2000a, p. 164). Din studiile prezente în carte rezultă date incitante pentru cercetător. De pildă: cu cât mai reduse dimensiunile unei colecții de cărți (fie private, fie de tip bibliotecă publică), cu atât prezența autorilor/titlurilor canonice este mai semnificativă statistic. Ceea ce ridică o problemă de

² Traducerea citatelor ne aparține (nota n.).

etică – o etică post-poststructuralistă, care problematizează politic un concept cultural. Ipoteza îi servește lui Moretti și dintr-un alt punct de vedere: al relevanței procedurale. „Chestiunile cantitative nu sunt [deci] aproape niciodată *doar* cantitative”, sugerându-se aici o deschidere a metodei cantitative dincolo de huilul reducționism al ei, pe baza conceptului de *diferență*, dedus din studiul comparativ al bibliotecilor publice centrale și provinciale ale secolului al XIX-lea vest-european. Demersul ține, în fond, de sociologia literaturii. Concluziile antihegemonice, anticanonice nu întârzie să apară: literatura nu e o trecere [neîntreruptă] de la o capodoperă la alta, ci „o cale oblică și sinuoasă”. Canonicul „cabinet de lectură”, canonul însuși, la urma urmei, privează publicul de perceperea sensului evolutiv al literaturii, adică de viul, de naturalul fenomenului cultural. În același sens, al observațiilor asupra „hegemoniei culturale”, studiul constată că romanul devine, cel puțin în secolul al XIX-lea englez, o „formă de lectură” totalitară (în raport cu spațiul pe care-l lasă în conștiința publică pentru lectura altor genuri, literare sau nu).

Teza nu e singulară în textele lui Moretti. În *Planet Hollywood*, de pildă, care se ocupă de difuzia diferențiată, în funcție de succesul de casă, a unor genuri cinematografice, ideea se regăsește, formulată spectaculos: „vedem aici fața darwiniană a geografiei culturale: forme care *luptă pentru spațiu*. Ele luptă pentru resursele limitate ale pieței”, iar puterea (sau slăbiciunea) unei forme poate fi explicată doar privind întregul sistem de variabile în exercițiul funcționării (Moretti 2001, p. 99–100; Moretti 2013a, p. 91–105). Pentru istoricul culturii se naște astfel întrebarea: „literatură națională sau arhipelag de circuite [literare, adică de lectură, n.n.] locale? Un sistem sau o pluralitate a sistemelor?” (Moretti 2000a, p. 181). Răspunsul (și teza) cercetării sunt acelea de *pluralitate „conflictuală”* a sistemelor, care anulează noțiunea de literatură națională și o scoate din câmpul conceptelor operaționale ale istoriei literare. Ceea ce echivalează cu o lovitură dură, aproape fără precedent, la adresa codurilor și a jargoanelor clasice ale disciplinei.

Raționalitate și procedural în istoria literară

În *Atlas du roman européen*, Franco Moretti desemnează sintetic funcțiile studiului cantitativ. Dacă este să sistematizăm rosturile acestei *istorii seriale*, cum o mai numește Moretti, ea asigură:

1. un context extraliterar mai extins, „mai bogat”;
2. un bun „model analitic pentru studiul literaturii în sine”, prin:
 2. a. „lărgirea teritoriului istoricului către [...] non-monumental, către invizibil, chiar”, precum și prin:
 2. b. „descoperirea lentorii evoluției” sistemului, a „*istoriei imobile*” (Braudel 1979);
3. „inversarea ierarhiei între serie și excepție”, cu alte cuvinte:
4. „istoria literaturii ca istorie a *regulilor*” (Moretti 2000a, p. 166–167).

Ei bine, care va fi fiind, după Moretti, acel „bun model” de analiză a literaturii? El își trage substanța din trei arii disciplinare – istoria cantitativă, apoi geografia și,

în fine, teoria evoluționistă: „grafice, hărți și arbori” (Moretti 2005, p. 67). Altfel spus, o istorie literară „mai rațională”. Ce presupune, în fond, această raționalitate? În primul rând, faptul că cercetarea cantitativă furnizează date, iar nu interpretări, ceea ce Moretti însuși admite că reprezintă o limită a metodei. Dar este oare această recunoaștere una candidă, ingenuă?

Cu siguranță, gestul de asumare a limitelor metodei sale este menit să preîntâmpine critici acute. Teoreticianul le anticipează, ca forme (obligatorii?) de rezistență a canonului metodologic al istoriei literare. Pe de altă parte, stilistic vorbind, ele induc o tensiune în discursul critic, destinată să-l transforme pe acesta într-un dialog deschis, democratic cu lectorul ipotetic. Rămâne de văzut în ce măsură această transparență dialogală lasă loc unei dezbateri explicative cu privire nu doar la mizele metodologice, ci și la finalitățile actului teoretic. Rezultatul nu întârzie să apară și este legat explicit de ceea ce dezbăteam mai devreme relativ la orientarea stângistă, anti-hegemonică a autorului. O privire asupra difuziei romanului în spațiile coloniale, în secolul al XIX-lea, îi relevă lui Moretti „o antipatie dintre politică și roman” (Moretti 2005, p. 75). Suntem acum în câmpul studiilor culturale, iar formularea citată reprezintă un detaliu în plus referitor la *relația etică*, s-o numim așa (mai exact, la etica *metodei*), apropo de relevarea conflictului cu puterea centralizată prin studiul cantitativ al literaturii. Din nou, o ipoteză raționalistă. Dar către ce tip de concluzii trimite ea?

În *Graphs, Maps, Trees*, Moretti (2005) își explică opțiunea pentru schemele digitale, analizându-le pe acestea printr-un filtru psiho-sociologic. Graficele înregistrează, în fond, o sumă de constrângeri și de inerții ale câmpului literar, adică „*limitile imaginabilului*”. Ce reprezintă, la urma urmei, toate aceste scheme digitale? Să le luăm pe rând. Graficele sunt diagrame cantitative, exprimând „sistemul genurilor romanești ca întreg”. Hărțile sunt diagrame spațiale, reprezentând „calea de la naștere la moarte a unui cronotop specific”. În sfârșit, arborii sunt diagrame morfologice, de corelare sistematică a istoriei cu forma, configurând „micronivelul mutațiilor stilistice” (Moretti 2005, p. 69, 91). Asupra acestora din urmă se cuvine să mai zăbovim puțin de câteva rânduri. Inspirat din arborii lui Darwin, aceste schematizări evoluționiste arată divergența formelor, unele fiind situate în răspăr față de celelalte, până la varietăți sau chiar specii integrale. Dintr-o altă perspectivă, estetică, iar nu raționalist științifică, poziția unui Eugen Lovinescu, de pildă, referitoare la dialectica formelor și a ideilor literare, nu e deloc străină de asemenea energii analitice. Diferența specifică vine din faptul că un critic modernist precum Lovinescu lucra în sensul concentrării canonului, în timp ce pentru teoreticianul Moretti mobilitățile țin de dispersia acestuia, de modelul centrifug al diversității. Ambii, însă, au o viziune sistemică asupra fenomenului literar, pe care-l urmăresc în funcționalitatea lui intrinsecă (Lovinescu), respectiv extrinsecă (Moretti).

Finalmente, forma de perspectivism a lui Moretti stă în conjuncția celor trei feluri de diagrame, plecând de la premise/ipoteze raționalist-științifice și constituind un model funcțional de explicare (iar nu de interpretare) a sistemului literar în

speță, sau cultural în genere. O formă, până la urmă, de relativizare a relativismului postmodern, de formatare a unui tipar analitic funcțional la nivel global. Neoperspectivismul post-nietzschean al lui Moretti clamează, în răspăr cu nietzscheanismul clasic, tocmai posibilitatea faptelor obiective și lizibilitatea lor epistemologică. Fără îndoială că Adevărul unui sistem nu este, până la urmă, nici el absolut, dar nici metafizica nu mai e, actualmente, lentila canonică a interpretării culturii contemporane. Apoi, destul de aproape pare Franco Moretti, conform propriilor definiții asupra procedurilor pe care le aplică, de epistemologia constructivistă (ca formă de cunoaștere care operează cu modele ale naturii deduse – abstractizate – din natură), precum și de unele elemente din teoria sistemelor, în grafia lui Edgar Morin, de pildă, din *La Méthode*.

În ceea ce privește metoda – pentru a onora o promisiune pe care o făceam anterior în cadrul acestor comentarii –, să revenim pe scurt asupra componentelor procedurale, asupra tehnologiei lecturii la Franco Moretti. Cum arată aceste proceduri analitice și cât suplinesc ele din vechea *interpretare*, pe care Moretti o alungă din cetate? Primul element vine din *Network Theory, Plot Analysis*, unde teoreticianul operaționalizează concepte precum *rețeaua de personaje* sau *sistemul rețelelor de personaje* (Moretti 2011, p. 2–5; Moretti 2013a, p. 211–240). El caută să stabilească, statistic și grafic, prin analiza de date, *centralitatea* unui text, ca nucleu de iradiere a *puterii* (în sensul de putere textuală, de pondere în susținerea rețelelor relaționale dintre entitățile textului).

Apoi, în „*Operationalizing*”: *or, the Function of Measurement in Modern Literary Theory*, ne sunt furnizate următoarele instrumente de lucru. Moretti preia aici două concepte din teoria literară recentă și le transformă în instrumente de măsurare cantitativă. Este vorba despre conceptul de *spațiu al personajului* („character-space”), al lui Alex Woloch, din *The One vs The Many. Minor Characters and the Space of the Protagonist in the Novel* (2003), și de cel de *frecvență a numelui* („name frequency”), al lui Graham Alexander Sack, introdus în *Simulating Plot: Towards a Generative Model of Narrative Structure* (2011). Spațiul personajului devine, la Moretti, spațiul textual, mai exact *spațiul cuvintelor*, iar frecvența numerelor devine *legătura unui personaj cu sistemul personajelor* (Moretti 2013b, p. 2). Ambele, măsurabile fizic.

Din conjuncția celor două, adică din corelarea „criteriilor de protagonism”, cum le spune teoreticianul, respectiv numărul de cuvinte rostite de un personaj și numărul de interacțiuni ale lui cu alte personaje, rezultă centralitatea sau perifericul acestuia. Descoperim aici un război al conceptelor: *protagonist* (vechiul concept) e înlocuit de *centralitate* (noul concept, propus de Moretti, exprimând „ideea” de conflict care se ivește în preajma centrului rețelei de relații dintre personaje). Așadar, centralitatea, iar nu protagonistul, e ceea ce vertebreează/stabilizează/determină/semnifică sistemul operei. Protagonist real e doar cel care asumă centralitatea, prin corelarea cantității de cuvinte (*word space*) cu rețeaua de conexiuni (*links network*) din cadrul sistemului de personaje (*character-system*). Rezultă un construct opera-

tiv alcătuit din categoriile conflict–mediere–obediță (Moretti 2013b, p. 8), care înlocuiește vechea pereche protagonist-personaj secundar. Avantajul este că aceste noi categorii se referă la aspecte specifice ale conflictului și ale lumii sociale reprezentate. Iar plus-valoarea noii teorii, bazate pe studiul cantitativ al operei, pe *word-space*, devine deodată evidentă: e un studiu al relațiilor, nu al individualităților.

Timp, spațiu, morfologie

Să ne amintim, totuși, că ne aflăm, împreună cu Franco Moretti, în câmpul unei *istorii* literare sau al unei *istorii* culturale. Iar conceptul de istorie nu poate fi cu nici un chip despărțit de cel al temporalității. Printr-o croșetă interdisciplinară, Moretti ajunge oblic la discuția asupra categoriei temporalității, comentând concepte operaționale aparent disjuncte de aceasta, precum „spectrul morfologic” sau „genul”. Moretti recurge, încă din *Atlas du roman européen*, ca și în multe alte texte, la termenii „genului”, aplicați, de fapt, *subgenurilor* epicului (gotic, nautic, fantasy, senzație etc.). Discuția este însă mai nuanțată, Moretti raportându-se critic la categoriile temporale privilegiate de diverși exegeți. Criticii, aflăm, preferă *evenimentul*, teoreticienii preferă *durata lungă* (Moretti 2005, p. 76). Unde se află atunci locul în *istoricitate* al cartografului morettian? Aici istoricul literar recurge la noțiunea de *ciclu*. Ele, ciclurile, reprezintă „structuri temporare în interiorul fluxului istoric”, exact la fel ca și genurile, care sunt „aranjamente morfologice care durează în timp, dar numai pentru o perioadă anume” (Moretti 2000a, p. 176). Înțelegem de aici că genurile, ca întrupare morfologică a ciclurilor, sunt obiecte ale tranziției, între flux și structură, între mișcare absolută și staticitate, între *energía* și *ergon*-ul humboldtiene de altă dată, dar care nu fac obiectul unei filosofii speculative a formelor, nici al vreunei metafizici a sensului. Definiția citată e una dialectică, fără îndoială, dar și „politică” deopotrivă. Cartograful morettian se vrea veriga de legătură între critică și teorie, în aspectul lor tradițional, dar și formula sub care ele sunt, în sfârșit, depășite. Ceea ce presupune o poziție de putere în raport cu ambele. Criticul hegemonismului cultural și politic ajunge să cadă aici, în chip discret, pradă tentației hegemonice. Teoria îl trădează pe Moretti, cel care părea să refuze interpretarea în favoarea realismului scientist al datelor, ca pe un subiect *interpretativ* orgolios.

Cum poate studiul cantitativ să deturneze sau chiar să anuleze verdictele apodictice, precum și retorica istoriei literare tradiționale? Cum poate fi pusă în practică o asemenea mutație în câmpul disciplinar? Eventual, printr-o antropologie culturală nu a subiectului, ci a obiectului. După cum am constatat deja, Moretti vede romanul ca pe o ființă aflată în luptă pentru supraviețuire. Îi acordă calitatea de autodeterminare. Îi acordă supremația, în raport cu autorii, cu contextul istoric, social și politic. Îi creditează, chiar, un (auto)determinism psihologic și, venind dinspre aceasta, calități strategice sau chiar manipulative. Îl descrie în „viul” său, în dinamica sa nu doar constitutivă, ci evolutivă, în relație (de egalitate!) cu un singur alt element din ecuația lui funcțională, și anume *cittorul*. Ne punem atunci întrebarea:

aplicată pe alt gen literar (poezia, de pildă), grila nu ar da aceleași rezultate? Sau pe alt gen artistic (pictura, muzica etc.)? Își poate permite o disciplină științifică obiectivă, bazată pe statistică, să ignore diferențele (de formă sau de substanță) dintre clasele de obiecte care i se supun? Cu alte cuvinte, poate fi cultura considerată o magmă nediferențiată de obiecte, iar rezultatele analizei ei să rămână, totuși, relevante? Apoi, în absența interpretării, cât spune antropologia obiectului despre morfologia subiectului? Finalmente, cui i se adresează arta, mai exact? Vorbind despre ritmurile interne ale evoluției romanului, ale evoluției genurilor, Moretti își revelează postura polemică:

„toate marile teorii ale romanului au redus cu precizie romanul la câte o singură formă de bază (realism, dialogic, romantism, meta-roman...); iar dacă reducția le-a dat eleganța și puterea, tot ea a șters și nouă zecimi din istoria literară. Prea mult” (Moretti 2000a, p. 90).

Există o doză de falsă retorică aici, prin care Moretti bate la uși deschise. Critica și istoria literară și-au democratizat de mult opțiunile, iar polemicele ultimului deceniu și jumătate pe marginea canonului și a deconstrucției acestuia sunt probe serioase. Apoi, termenii dintre paranteze – realism, dialogic, romantism, meta-roman –, fie ei genuri sau subgenuri, sunt, mai mult decât orice, *modele de construcție a imaginarului*, bazate pe tipuri de *perspective* asupra obiectului sau asupra subiectului; modele la fel de funcționale în cazul capodoperelor, ca și în cazul romanelor de raftul al doilea, al treilea etc. (a căror cauză, în fond, Moretti o apără direct sau indirect, în mai toate textele lui³). Modele în absența cărora nu putem decide, în primul rând, asupra *romanescului* însuși al unui text oarecare. Aceasta poate fi o problemă cu atât mai mare cu cât Moretti postulează dispariția textului ca obiect al istoriei literare și înlocuirea lui cu genul, ca arbore (sau spectru) al diversității, care reintegrează arhiva literară „în textura istoriei literare” (Moretti 2005, p. 76–77), recuperând-o astfel. Ceea ce, să recunoaștem totuși, nu-i puțin lucru.

Explicația genului literar pleacă de fapt de la legătura lui cu realitatea, deci e vorba despre o sociologie a literaturii, cum de altfel Moretti o spune mereu. Forma literară e vie atâta vreme cât răspunde unei realități sociale istorice. Când literatura pierde această legătură și persistă în formă de dragul formei, ia naștere epigonismul. Când realitatea își schimbă comandamentele istorico-socio-economice, literatura se schimbă la rândul ei. Teza este evident marxistă. I se adaugă formulări explicite, care trimit la același reper filosofic (de pildă, definirea diagramelor drept „concepție materialistă a formei”). Hărțile lui Moretti (diagrame, de fapt) sunt „spațiul cartezian” care relevă forțele puse la lucru în mișcarea sistemică. Cu alte cuvinte, energiile care leagă între ele locuri geografice din „realitatea” literară, în structuri relaționale dinamice, menite să explice/să reprezinte modele de funcționare a lumii. Iată că, atunci când autorul se ocupă de categoriile intrinseci ale lite-

³ Vezi, de pildă, și demonstrația din Moretti 2013a, în eseurile *The Slaughterhouse of Literature*, p. 63–90, sau *Style, Inc.: Reflections on Seven Thousand Titles (British Novels. 1740–1850)*, p. 179–210.

raturii, „limba” lui nu e foarte diferită de „limba” criticii clasice, iar rezultatele pot fi relevante pentru ceea ce numeam mai devreme morfologia subiectului.

Vorbeam, la un moment dat, despre polemicile pe care lectura distanțată le-a generat pe parcursul ultimului deceniu și jumătate (în paranteză fie spus, metoda lui Moretti a încasat, de altfel, și o parte dintre atacurile care ținteau către *digital humanities* în general). În sfârșit, comentariile la adresa lecturii distanțate par să se cristalizeze, între anii 2011–2013, în jurul a patru direcții de abordare a teoriilor autorului: ontologică, politică, etică și metodologică. Să le aruncăm o privire, pe scurt, așa cum sunt ele sintetizabile din câteva microstudii vizându-l pe teoretician.

În numărul din 27 iunie 2013 al prestigioasei reviste on-line „Los Angeles Review of Books”, trei autori semnează un grupaj de texte (publicat sub titlul generic *Franco Moretti's „Distant Reading”: A Symposium by Kathleen Fitzpatrick, Alexander R. Galloway & James F. English*), prilejuit de proaspăta apariție a volumului *Distant Reading*. Primul dintre ele este textul lui James F. English, intitulat *Morettian Picaresque*. Tactici de învăluire sunt puse aici la lucru de către un comentator aparent bonom. English alege, ca obiecte ale examinării critice, exclusiv locurile în care Moretti își supune propriile metode unor acute autointerogații. Cronicarul insistă asupra „naivei ontologii” care animă încrederea în practica analizei de date, la Moretti. Un naivism văzut ca „inocență strategică” vetustă, incapabilă să convingă asupra valorii rezultatelor unor asemenea proceduri (English 2013). Picarescul din titlu devine, deodată, o formă de ironie. English ignoră cu bună știință cel puțin două lucruri importante. Mai întâi, valoarea epistemologică a fundamentării studiilor literare pe principii raționaliste. Apoi, meticulozitatea... filologică a analizei *de text*, care decurge din analiza de date.

Tot aici, plecând de la două teze din anii '80, cea a teoreticianului media Friedrich Kittler, după care „întreaga teorie literară e teorie media”, și cea a filosofului francez François Laruelle, conform căruia întreaga filosofie ar fi tot teorie media, Alexander R. Galloway ajunge la concluzia unui interes dictatorial, în anii din urmă, cu privire la „tehnicile de mediere” (Galloway 2013). Un interes căruia Moretti i se supune, crede comentatorul, mai degrabă dintr-un conformism al modei. În pasul al doilea, cronicarul echivalează media-centrismul cu infrastructura lui tehnică, deci cu algoritmi computaționali, cu soft-urile, cu calculatorul în general, toate acestea ținând de capitalismul târziu, contemporan. Pentru Galloway, faptul că Moretti le folosește reprezintă o probă a „orbirii” lui în raport cu valorile capitalismului și îi dovedește anti-marxismul. Suficient să spunem că Alexander Galloway se arată aici mai sedus de propria voce critică decât de obiectul cercetării, uitând că până și în comunistă Chină computerele sunt o realitate la scară largă.

Am constatat până acum, în textele critice citate, tactici de învăluire, de reducere, de transfer al sensului și presupuziții speculative. Să mergem mai departe. În *The Ends of Big Data*, Kathleen Fitzpatrick trece în revistă câteva dintre mizele și metodele lui Moretti, așa cum se relevă ele din eseurile cuprinse în volumul *Distant Reading*. Nu înainte însă de a face o trimitere insistentă către uriașul scandal de-

clanșat în 6 iunie 2013, care implica Agenția Națională de Securitate americană în practici de colectare secretă a datelor individuale ale cetățenilor. Ce să caute, oare, expresia unui „cetățenism” rănit etic în deschiderea unui text despre istoria literară contemporană? Ghicim răspunsul pe parcurs, pe măsură ce comentarii cu privire la scandalul mediatic și comentarii cu privire la *Distant Reading* încep să fie alăturate, aparent coincidental. Concluzia sună neliniștitor: „Moretti este angajat în colectarea de date din produsele publice ale culturii noastre comune” (Fitzpatrick 2013). Un semnal de alarmă etic? Aș zice că e mai complicat de atât, întrucât autoarea implică aici tehnici ale insinuării și procese de intenție.

În sfârșit, într-un articol din „The New York Times”, publicat în iunie 2011, Kathryn Shultz face o analiză a metodologiei lui Moretti, punând o problemă de obiect disciplinar: analiza de date se aplică științelor, nu ficțiunii, adică unui „univers artificial [...] care nu poate fi forțat să se supună unui set de legi” (Shultz 2011). În plus, reproșându-i lui Moretti că destituie analiza calitativă întrucât ea a funcționat multă vreme ca o „religie”, autoarea îl atenționează asupra mirajului completitudinii, care e tot o formă de teologie. Să spunem că primul reproș al lui Shultz face abstracție de legile literarității (ale naratologiei, poeticii etc.). Dincolo de ficționalitate, există comandamente de gen (în sensul clasic al termenului) implicite și explicite, care modelează inspirația auctorială și orientează travaliul creativ către forme anume. Apoi, istoria formelor și a ideilor literare ne relatează adesea despre noi modele/episteme care, eliminându-și antecesorii, își autoproclamă violent exclusivitatea istorică.

Dincolo de toate acestea, opera lui Franco Moretti oferă o viziune sistematică asupra miezului rațional al disciplinei, dublată de un neo-perspectivism metodologic. Textele lui Moretti reflectă fidel atât personalitatea academică a autorului, profilul său intelectual, cât și mutația de substanță pe care o aduce disciplinelor umaniste în contemporaneitate. Evoluția literaturii și a metaliteraturii din spațiul cultural global, crizele, impasurile, soluțiile și reușitele sale devin, pentru Franco Moretti, obiectul unor proceduri statistice, sistematizante, cu miză culturală globală. Teoreticianul imaginează o lume a *sistemelor* literaturii, bazate pe rețele de personaje, pe țesături de relații, pe forme de lectură care își caută spațiul (Moretti 2001, p. 99), pe o piață comună a literaturii (în analiza căreia opțiunea marxistă a autorului își relevă influențele). Totul cu scopul de a configura acea „istorie literară mai rațională”, spre recuperarea nu doar a literaturii însăși, în integralitatea ei transcanonică, ci și a posibilității unei discipline științifice eliberată, în cele din urmă, de complexe.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Braudel 1979 = Fernand Braudel, *Les Temps du monde*, Paris, Armand Colin, 1979.
 English 2013 = James F. English, *Morettian Picaresque*, în „Los Angeles Review of Books”, 27 June, 2013, la <https://lareviewofbooks.org/essay/franco-morettis-distant-reading-a-symposium>, accesat în 8 sept. 2015.

- Fitzpatrick 2013 = Kathleen Fitzpatrick, *The Ends of Big Data*, în „Los Angeles Review of Books”, 27 June, 2013, la <https://lareviewofbooks.org/essay/franco-morettis-distant-reading-a-symposium>, accesat în 8 sept. 2015.
- Galloway 2013 = Alexander R. Galloway, *Everything Is Computational*, în „Los Angeles Review of Books”, 27 June, 2013, la <https://lareviewofbooks.org/essay/franco-morettis-distant-reading-a-symposium>, accesat în 8 sept. 2015.
- Moretti 2000a = Franco Moretti, *Atlas du roman européen. 1800–1900*. Traduit de l'italien par Jérôme Nicolas, Paris, Seuil, 2000.
- Moretti 2000b = Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, în „New Left Review”, 2000, nr. 1, 2000.
- Moretti 2001 = Franco Moretti, *Planet Hollywood*, în „New Left Review”, 2001, nr. 9, 2001, p. 99–100.
- Moretti 2005 = Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary Theory*, New York, Verso, 2005.
- Moretti 2011 = Franco Moretti, *Network Theory, Plot Analysis (Literary Lab Pamphlet 2)*, Literary Lab, Stanford University, 2011, p. 2–5, accesat la <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet2.pdf>, în 7 sept. 2015.
- Moretti 2013a = Franco Moretti, *Distant Reading*, London–New York, Verso, 2013.
- Moretti 2013b = Franco Moretti, „Operationalizing”: or, the Function of Measurement In Modern Literary Theory (Literary Lab Pamphlet 6), Literary Lab, Stanford University, 2013, 1, accesat la <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet6.pdf>, în 7 sept. 2015.
- Nagel 1998 = Thomas Nagel, *Ultimul cuvânt*. Traducere și note de Germina Chiroiu, București, Editura All Educational, 1998.
- Shultz 2011 = Kathryn Shultz, *What Is Distant Reading?*, in „The New York Times”, 24 June 2011, la http://www.nytimes.com/2011/06/26/books/review/the-mechanic-muse-what-is-distant-reading.html?_r=0, accesat în 9 septembrie 2015.

RATIONALITY AND PERSPECTIVISM IN CONTEMPORARY LITERARY STUDIES: FRANCO MORETTI

(Abstract)

The study focuses on the revolutionary method of quantitative analysis, as it is employed within the field of literary studies by literary historian and theorist Franco Moretti. His approach of the evolution of literary genres is pervaded by both a rational view upon literature and by a certain postmodern perspectivism. Due to such an integrative analysis of the different systems and networks of literature, the literary history can become a scholarly discipline that is finally freed from its internal complexes.

Cuvinte-cheie: *lectură distanțată, literatura lumii, sisteme literare, grafice, raționalitate, Franco Moretti.*

Keywords: *distant reading, world literature, literary systems, graphs, rationality, Franco Moretti.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
cteutisan@yahoo.com